

De Archeologische en Historische geheimen van de Kaapse Bossen

De locatie en de naam

Op het eerste gezicht lijkt het nationaal park, net als bijvoorbeeld de Veluwe, een zeer natuurlijk gebied met grote arealen bos en heide. Ook de hoogteverschillen zijn markant. Bij nadere beschouwing blijkt echter dat het gebied vol zit met sporen van vroeger gebruik en bewoning.

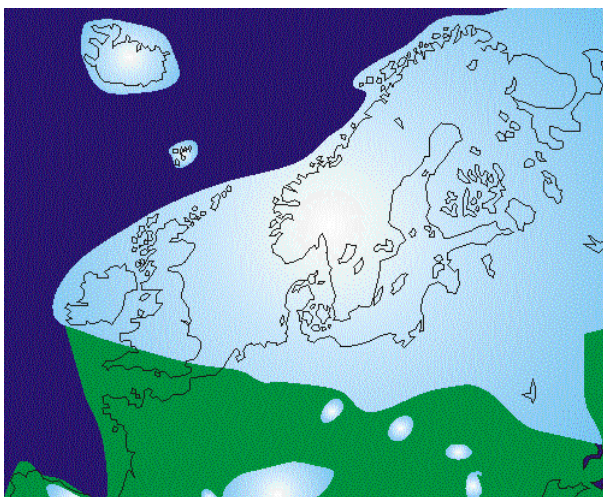
Het natuurgebied De Kaapse Bossen is een onderdeel van de stuwwal Utrechtse Heuvelrug en sinds 1953 in eigendom van Natuurmonumenten. De naam is afkomstig van een eerdere eigenaar. Hendrik Swellengrebel kocht rond 1750 het gebied aan, na terugkomst uit het Zuid-Afrikaanse Kaapstad. De bossen deden hem denken aan het bos achter de Tafelberg bij Kaapstad. De Helenaheuvel in het bos is vernoemd naar zijn oudste dochter Helena Johanna Swellengrebel.

Terug in de tijd

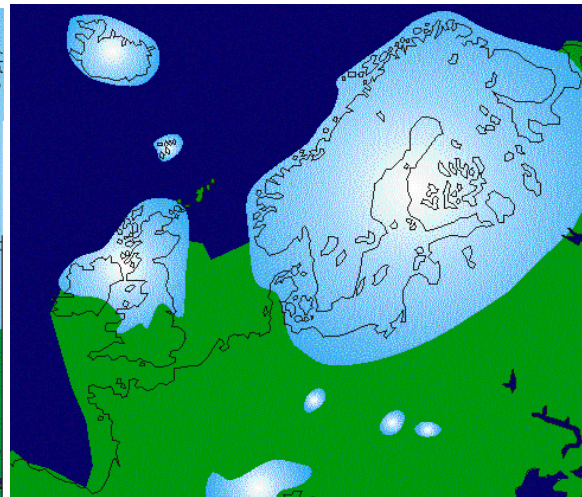
De vorming van de stuwwal “De Utrechtse Heuvelrug “

Nederland is tijdens zeker twee ijstijden gedeeltelijk met ijs bedekt geweest. Dat heeft grote gevolgen gehad voor het landschap. Vooral van de voorlaatste ijstijd (het Saalien) is nog veel terug te vinden in het reliëf van Nederland. Het ijs van de Scandinavische ijsskap lag toen tot aan de lijn Nijmegen-Amsterdam en heeft toen ook de stuwwal van de Utrechtse Heuvelrug doen ontstaan.

Tijdens de laatste ijstijd (het Weichselien) kwam het landijs niet verder dan Denemarken en Noord Duitsland. Wel was het klimaat in de stadialen (= koudere perioden) erg koud, zodat tijdens het grootste deel van de laatste ijstijd er geen bomen groeiden in Nederland. In de extreem koude periode van 21.000 tot 18.000 jaar geleden was er een poolwoestijn waarin de wind vrij spel had. Er zijn windafzettingen uit die tijd gevonden, die op veel plaatsen als een deken van een paar meter dik over oudere afzettingen en ook over de hellingen van de stuwwal heen liggen ('dekzand').

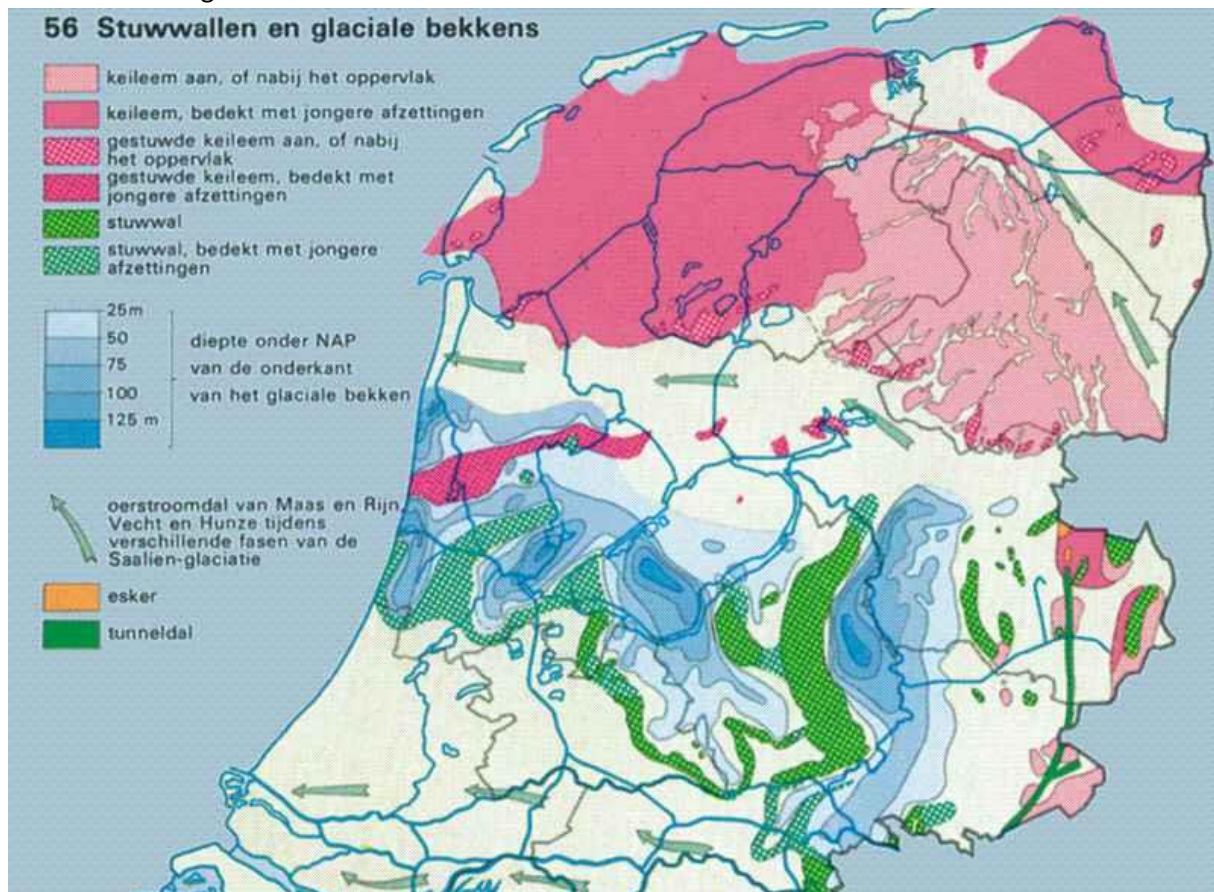
Figuur 1 : Voorlaatste ijstijd, Saalien 150.000 geleden

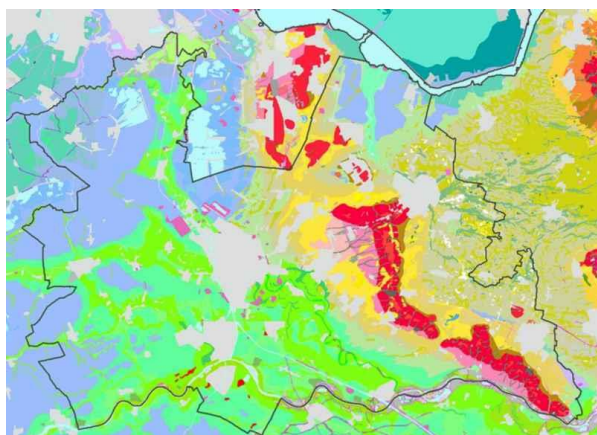
Figuur 2 : Laatste ijstijd, Weichselien 20.000 geleden

Tijdens de voorlaatste ijstijd zijn de heuvelruggen in midden en oost Nederland ontstaan (o.a. de Utrechtse heuvelrug). Ze zijn omhoog gedrukt door het ijs. Door de druk van het gletsjerijs werden de grondlagen, zoals zand en grind dat eerder in midden Nederland door Maas en Rijn was afgezet, onder de gletsjers opzij opgestuwd en over elkaar heen geschoven. Waar de grond weggedrukt werd ontstonden diepe bekkens. In Noord-Nederland werd keileem afgezet onder het ijs, een mengsel van klei, zand en stenen. De grote ronde en gladde zwerfstenen in Nederland zijn vaak door het ijs uit

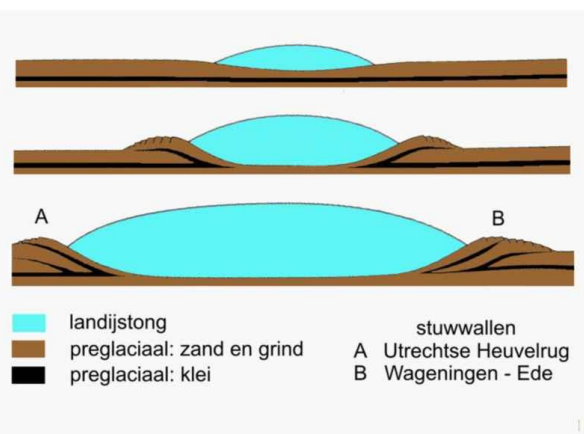
Scandinavië aangevoerd.

Figuur 3 : De vorming van Stuwwallen en glaciale bekens in Nederland

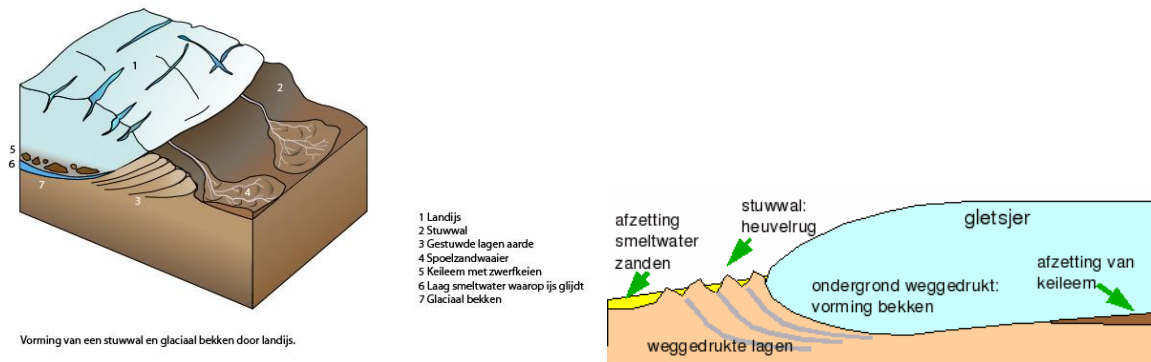
Figuur 4 : Geomorfologische kaart Provincie Utrecht

Figuur 5 : Vorming Utrechtse Heuvelrug

In de afbeeldingen (1,2 en 3) wordt de vorming van een stuwwal, zoals de Utrechtse Heuvelrug schematisch weer gegeven. Het proces ging als volgt. De bovenkant van de zogenaamde preglaciale afzettingen is door de strenge koude veelal diep bevroren. Door het zware gewicht van de ijstong breekt die bevroren grond in grote schollen of schubben. Het zwaardere gewicht in het midden van de ijstong perst de schollen, vaak over de kleilaag naar de zijkant en naar de voorkant. Ze kunnen dan eigenlijk geen kant op, behalve over het oppervlak heen. Door de toenemende ijsmassa schuiven er aan de zijkanten en voorzijde schollen als dakpannen over elkaar heen. De ijsmassa vormt over de gehele lengte en aan weerszijden de zogenaamde stuwwallen en schuurt intussen ook de zachtere niet of nauwelijks bevroren ondergrond uit tot een glaciaal bekken. Dus in dit geval: vanaf het

noorden gezien, rechts de Utrechtse Heuvelrug en links de heuvels bij Wageningen-Ede. Aan de voorzijde ontstond ook een wal, een verbinding tussen de Wageningse berg en de Grebbergen bij Rhenen. Deze wal is echter door de destijds sterk meanderende Rijn weggespoeld. De uitgespoelde steilrand bij Rhenen is een het overblijfsel van. De Utrechtse Heuvelrug is dus opgebouwd uit opzij gestuwde en over elkaar heen geschoven schollen van de toenmalige bodem van de Gelderse Vallei

Figuur 6 en 7: Schematische vorming van de stuwwallen

Toen het warmer werd, smolt de gletsjer. het smeltwater zocht zijn weg naar de randen van de stuwwal, breekt door de stuwwal en sleet diepe dalen in de ondergrond. Hierdoor ontstonden ijssmelt waterdalen met als bekendste voorbeeld de Darthuizerpoort bij Leersum, in de 17de eeuw "t Gadt van den Bergh genoemd, een lage onderbreking van de stuwwal waar nu de N226 naar Maarsbergen doorheen loopt. In een latere fase ontstonden er ook sneeuws melt waterdalen van kleinere omvang en diepte, dit als gevolg van noord- en zuidwaarts afstromend regen en gesmolten sneeuw water. Beide verschijnselen zijn ook in de Kaapse Bossen te vinden.

Figuur 8: uitsnede van de Actuele Hoogtebestand Nederland (AHN): de Kaapse Bossen, waarin prachtig de diverse aspecten uit het heden en verleden te zien zijn: karrensporen, smeltwaterdalen, de ruit van de Ruiterberg, de schietbaan, etc.

Prehistorische bewoning: Grafheuvels en Celtic fields

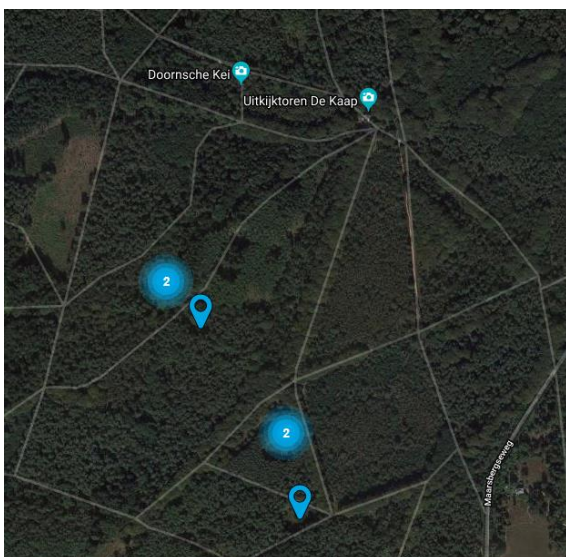
Vanaf ongeveer 5000 jaar geleden vond een ingrijpende verandering plaats: de rondtrekkende jagers gingen plaats maken voor landbouwers. De voorkeur voor vestiging in het dicht met loofbomen bedekte gebied ging nu uit naar de randen van het dekzand en de voet van de stuwwal. Van permanente woonplaatsen is niets bekend, maar wel van de grafcultuur van deze eerste landbouwers: de grafheuvels uit de Bronstijd, zo'n 3.000 tot 5.000 jaar geleden. Op de zuidflank van de Heuvelrug, tussen Doorn en Rhenen, bevindt zich de grootste concentratie: hier zijn zo'n zeventig grafheuvels, met een doorsnede van acht tot twintig meter, gelokaliseerd. Opvallend is dat deze grafheuvels in groepjes bij elkaar liggen, op een midden hoogte (in relatie tot de Heuvelrug) van ongeveer 20 tot 40 meter boven NAP. De groepsgewijze plaatsing duidt op een nederzetting van meerdere generaties. Verondersteld wordt dat de bewoning en de bouwgronden in de buurt van de grafheuvels moeten hebben gelegen. De grafheuvels moeten toen goed zichtbaar zijn geweest. Grafheuvels werden vaak opnieuw gebruikt in latere periodes. Door de verhoogde ligging waren ze bijzonder geschikt als uitkijkpunt, bouwplek of galgenberg. Gaandeweg werden de verspreid gelegen akkertjes geconcentreerd in zogenaamde celtic fields: rechthoekige complexen bestaande uit door aarden walletjes omgeven akkertjes van ongeveer 35 bij 35 meter. Deze soms uitgebreide akkercomplexen hebben van de IJzertijd tot ongeveer 100 na Chr. gefunctioneerd. Ze zijn tot nog toe niet aangetroffen in de Kaapse Bossen zelf maar wel net over de grens op het terrein van Huis te Maarn.

Figuur 9 : grafheuvel

Figuur 10 : Witte wieven wonen in grafheuvels

Figuur 11 : Grafheuvels in de Kaapse Bossen (blauw 2)

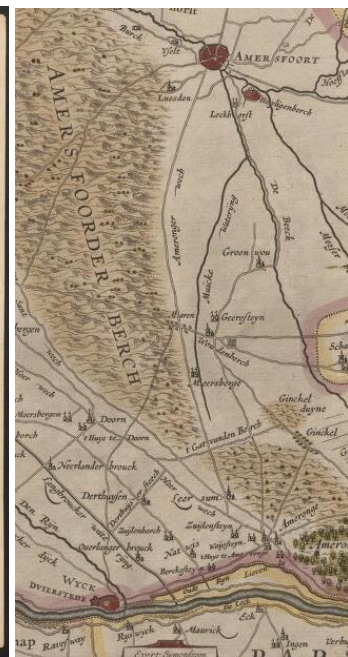
Figuur 12: Richting bord 'De Wegh'

Middeleeuwen: De Groote Wegh van Wijk naar Amersfoort

Op de kaart uit 1628 is het hele tracé van de 'Groote Wegh van Wijk (bij Duurstede) naar Amersfoort' nog goed te zien. Het tracé geraakte echter al voor 1751 in onbruik maar is in de bossen ten noorden en ten zuiden van de huidige bebouwing van het dorp Maarn nog goed te herkennen. Er staan daar nog drie witte wegwijzers om de route van de oude weg aan te geven. In de Kaapse Bossen is het tracé ook grotendeels nog terug te vinden. Vanaf Bosrestaurant Sandenburg tot aan de kruising Buntlaan/Buurtweg zijn nog karrensporen terug te vinden uit de late middeleeuwen maar vandaar tot aan Wijk bij Duurstede is er door herverkaveling vanaf de Langbroekerwetering geen spoor meer terug te vinden. Een groep enthousiaste vrijwilligers is momenteel bezig om een wandelroute uit te zetten tussen Wijk en Amersfoort die zo dicht mogelijk de oude route zal volgen

Figuur 13 : 1628 met De Wegh

Figuur 14 : detail

De Via Regia, De Koningsweg van Utrecht naar Keulen

De verbinding tussen Utrecht en Rhenen is een van de oudste wegen in ons land. Deze gaat terug op de Via Regia een oude handelsweg van Utrecht naar Keulen, die zeker al in de 10^e eeuw bestond en mogelijk nog veel ouder is. De weg ligt precies op de scheiding hoog (zand) en laag (klei) en volgt zoveel mogelijk dezelfde hoogtelijn om hoogteverschillen te vermijden. Grote delen van de route bestonden uit een dubbele weg: een boven weg wat hoger op de zuidflank, die vanwege de betere begaanbaarheid de eigenlijke via Regia is en een beneden weg, die als kerkweg de dorpen aan de voet van de stuwwal met elkaar verbond. Uiteindelijk werd de boven weg** tussen de dorpen Leersum en Doorn de hoofdweg, de huidige provinciale weg N225.

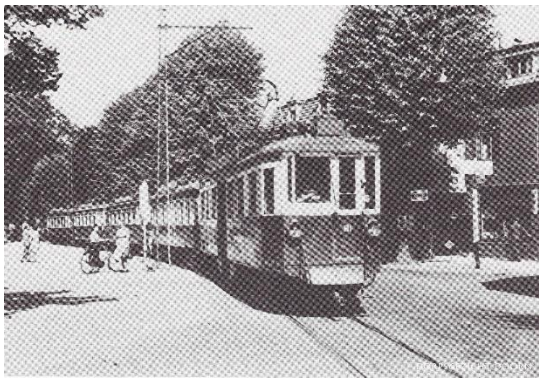
Figuur 15 : De Via Regia tussen Zeist en Elst met uitspanningen en tolhuisjes (rood kruis)

Spoorlijn

Bij de uitbreiding van spoorwegnet in de 19de eeuw was er een voorkeur om de route Utrecht-Arnhem onderlangs de Heuvelrug aan te leggen om een kostbare doorgraving van de Heuvelrug te voorkomen. Het ministerie van Oorlog gaf echter geen toestemming en eiste meer afstand tot de Rijn die als mogelijke frontlijn werd gezien, dus werd er voor het huidige traject via Maarn gekozen.

De Tramlijn

De belangrijkste en zeer succesvolle tramlijn in de provincie volgde de rijksweg Utrecht-Rhenen-Arnhem en heeft tussen 1879 en 1949 bestaan. Deze heeft het opkomende toerisme voor een bredere doelgroep sterk bevorderd en de Stichtse Lustwaranda ontsloten voor het gewone volk.

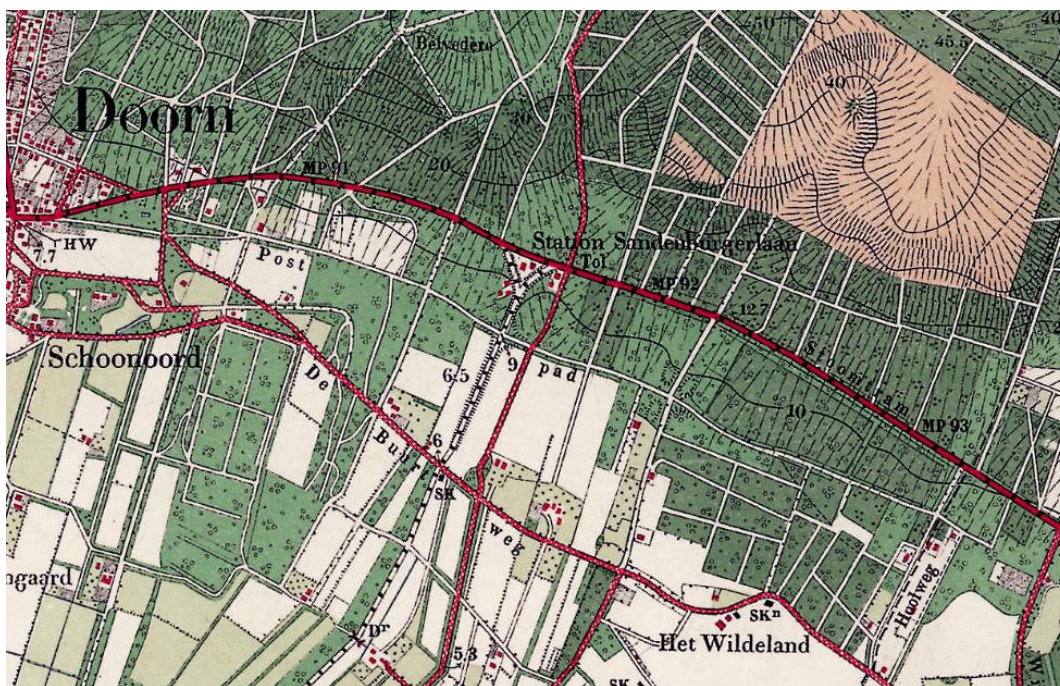

Figuur 16 : De Tram in de dorpskern van Doorn

Figuur 17 : De remise bij 't Wapen van Sandenburg

Veel gemeenten op de Utrechtse Heuvelrug waren niet aangesloten op het spoorweganet, dus werd er gezocht naar alternatieve vervoersmiddelen. Vanaf 1879 was dit de paardentram, deze had geen vaste haltes. Als je op de plaats van bestemming was, vroeg je de bestuurder of hij even wilde stoppen. En als je weer terug wilde, ging je langs de kant van de weg staan en zwaaide met je zakdoek om de tram te laten stoppen. De paardentram werd echter al snel vervangen door de stoomtram die zich op de Heuvelrug succesvol ontwikkelde. Omdat stoom duur was en veel overlast gaf werd er gezocht naar alternatieven, o.a. de zgn. Benzo's - vrachtwagens met een benzinemotor – die wegens geringe trekkracht niet voldeden wat leidde tot een bijna algehele elektrificatie van het gehele netwerk. Later moest de tram steeds meer terrein prijsgeven aan het opkomende autovervoer en in 1949 is de laatste regionale tramlijn opgeheven. Het traject Doorn-Amerongen was in 1883 gereed, in 1885 de aftakking naar Wijk bij Duurstede en in 1887 werd Arnhem bereikt. En het spoor bestond uit het zgn. Kaapspoor met een spoorwijdte van 1067 millimeter, een vorm van smalspoor. De naam Kaapspoor.... komt van de Kaaprovincie in Zuid-Afrika, waar deze spoorwijdte op grote schaal werd toegepast.

Figuur 18 : 1925 : Trambaan Doorn-Leersum volgt het tracé van de huidige N225

Het landgebruik

De uitgestrekte bebossing die het huidige Nationaal Park nu karakteriseert is relatief recent.

De heuvelrug was aan het begin van de jaartelling geheel bebost, maar dat veranderde vooral na het jaar 1000. Toenemende bevolkingsdruk zorgde voor houtkap en begrazing door schapen. Het leidt ertoe, dat de Utrechtse Heuvelrug begin 18^e eeuw bijna geheel uit kale heide bestaat. Het is deze heide, die in de 19^e en 20^e eeuw langzaam weer bebost wordt tot het huidige beeld ontstaat. Deze bebossing verloopt geleidelijk en perceelsgewijs. Het overige gebied blijft als heide in gebruik. Veel wallen in het bos hangen mogelijk samen met de herbebossing van het gebied.

De uitgestrekte heide was eertijds eigendom van de Staten van Utrecht. Voor de lokale bevolking was de heide een belangrijk onderdeel van het landbouwsysteem. Hier graasden de schapen en werden heideplaggen gestoken voor de bemesting van de landerijen. Ook zal er toen al gegraven zijn naar grint en leem en zal er lokaal hout gehakt zijn. Wegen en paden liepen van de dorpen naar de heide, de zogenaamde schaapsdriften. Ook waren er enkele doorgaande wegen die hier de Heuvelrug overstaken, de zogeheten voet- en kerkpaden.

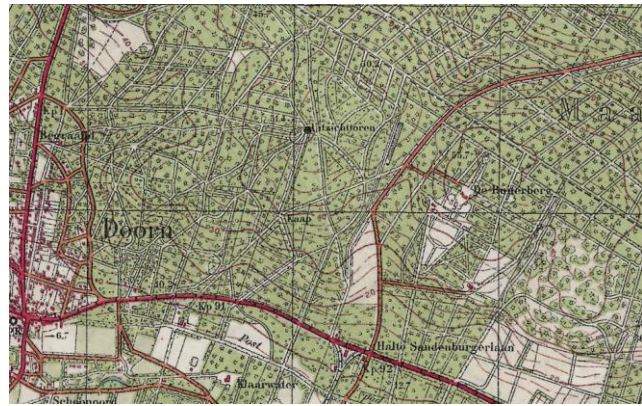
In de loop van de 19^e eeuw weten particulieren delen van de heide te kopen en deze te exploiteren. De herbebossing begint hiermee. De eerste fase van de bebossing van de Heuvelrug dateert van ongeveer 1750 tot 1800. belegging op lange termijn (laanbomen) werd afgewisseld met eikenhakhout voor snelle verdiensten. Jacht en vermaak waren toen andere belangrijke motieven een geliefde aanleg voor de jacht was het sterrenbos waar, vanuit het middelpunt, gemakkelijk naar alle kanten geschoten kon worden. Geëxperimenteerd werd met de aanleg van dennen vanwege hun statige en altijd groenblijvende karakter. Voor lanenstelsels genoot de eik als koninklijke boom de voorkeur. vanwege de snellere groei werden echter voornamelijk beukenbomen aangeplant; voor eenvoudige lanen in een enkele rij, voor belangrijke lanen in een dubbele rij. Als wandellaan kwamen de bomen in een rechthoekverband te staan, als rijlaan voor koetsen ging de voorkeur uit naar het driehoeksverband vanwege de diagonale kijkrichting. Het statige theedrinken voor het huis maakte op de Heuvelrug plaats voor het bewegen door het landschap. te voet of te paard. De Kaapse Bossen zijn daar een mooi voorbeeld van.

Voor de Kaapse Bossen begint het verhaal met de aankoop van de oude hofstede Schoonoord, Postweg 18 ten oosten van Doorn, eens een middeleeuwse hofstede werd deze in 1732 omgevormd tot een buitenplaats. Vanaf 1751 is Schoonoord door Hendrik Swellengrebel en zijn nazaten uitgebreid met zichtlanen en bosaanplant: de Kaapse Bossen. En in 1780 liet hij (jr) de boerderij (postweg 3) bouwen en de formele tuin verlandschappelijken door Hendrik van Lunteren. In 1861 is dit huis vervangen door het huidige landhuis. De familie Swellengrebel was afkomstig uit de Kaapkolonie in Zuid-Afrika en het glooiende, kale heidelandschap van de Utrechtse Heuvelrug zou een herinnering hebben oproepen aan de Kaapkolonie. De naam Kaapse Bossen zou zo geboren zijn, alhoewel de afwezigheid van bos in deze periode deze verklaring twijfelachtig maakt. De Helenaheuvel zou vernoemd zijn naar een dochter uit de familie. Deze Helena zou in de 18^e eeuw graag naar dit uitzichtpunt gelopen hebben.

Tussen 1819 en 1861 is het gebied in eigendom van jonkheer Munter. Na 1861 komen Schoonoord en daarmee de Kaapse Bossen aan de graaf Van Limburg Stirum. Deze gaat actief aan de slag met herbebossing van de heide. Van hem is bekend dat hij delen van de heide liet draineren en bemesten, om aanplant van beuken mogelijk te maken. Enkele bosvakken die nu nog herkenbaar zijn in de Kaapse Bossen dateren uit deze tijd.

Figuur 19: 1870 : nog veel open gebied

Figuur 20 : 1932: allemaal bos en de Ruitenberg in beeld

De invloed van de volgende eigenaar, de heer C.G. van der Lee (sinds 1874), is echter nog veel groter. Veel van de ingrepen die hij in de Kaapse Bossen liet uitvoeren zijn nog altijd in grote lijnen terug te vinden in het huidige gebied. Het is ook Van der Lee die het gebied openstelt voor wandelaars. De familie Van der Lee legt eind 19^e - begin 20^e eeuw diverse toeristische attracties aan zoals de Houten en IJzeren Kaap. De bouw van deze beide uitzichttorens zou de naam Kaapse Bossen (weer) in zwang gebracht hebben.

In 1938 overlijdt Van der Lee en bij de verdeling van de erfenis komen de Kaapse Bossen te koop te staan. Dit blijft zo, totdat Natuurmonumenten in 1953 het gebied koopt en daarmee de eerste aankopen doet op de Heuvelrug. In de periode daarna werd het bezit verder uitgebreid, onder andere met het landgoed de Ruiterberg (1965).

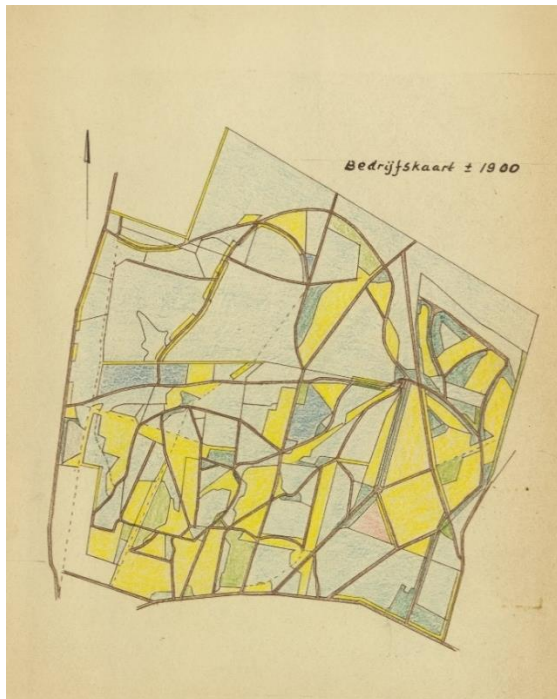
Boswallen

De ontginningsgeschiedenis van het heidegebied is voornamelijk nog af te lezen aan de nog aanwezige boswallen. Veel boswallen zullen dateren uit de tijd van de ontginning van de zuidrand van het gebied, begin negentiende eeuw. In deze periode begint de herbebossing van het gebied. De jonge bosaanplant diende beschermd te worden tegen de schapen die op de overgebleven heide geweid werden. Hoe zagen deze wallen in het verleden eruit? De wal langs de heide kende in ieder geval een greppel aan de heizijde. In combinatie met de wal zal dit een voldoende hindernis zijn geweest om (gehoede) schapen uit de jonge bosaanplant te houden. Van andere grazers, zoals het ree, was in die tijd weinig te vrezen. Het is dus goed mogelijk dat deze wallen onbeplant waren. Het ontbreken van oude stoven, bomen en andere aanplant lijkt ook in deze richting te wijzen. De lange wal die de noordgrens van het terrein markeert houdt vermoedelijk verband met de oude juridische en politieke (gemeente)grens die hier ligt.

Bosvakken en hakhoutpercelen

De diverse hakhoutpercelen zijn een ander interessant cultuurhistorisch fenomeen. Op weinig plekken in Nederland is hakhout nog in beheer. In de Kaapse Bossen zijn nog een aantal percelen, veelal eikenhakhout, die actief beheerd worden. De hakhoutcomplexen stammen waarschijnlijk uit de 2^e helft van de 19^e eeuw. In de periode tot 1890 was er sprake van een bevolkingstoename en een groeiende behoefte aan (hak)hout. Eikenschors was hierbij vooral in trek als basis voor looistof in de leerlooierij. Na 1890 stort de markt voor looistof in en worden nogal wat hakhoutpercelen op spaartelgen (spaartelg=een resterende scheut op stobbe, die uit kan groeien tot een boom) gezet om zo opgaand bos te krijgen. In de Tweede Wereldoorlog zijn veel hakhoutpercelen voor het laatst afgezet, alhoewel in de opstandbeschrijving van 1954 melding wordt gemaakt van afzetten van

percelen eind jaren veertig. Ook worden eind jaren veertig-begin jaren vijftig hakhoutpercelen geveld, opnieuw ingeplant met jonge bomen of op spaartelgen gezet.

Figuur 21: bedrijfskaart 1900: geel = eikenhakhout

Figuur 22 : wal langs hakhoutperceel

Natuurmonumenten pakt het hakhoutbeheer sinds begin jaren tachtig weer op en nog steeds zijn er percelen waar dit beheer plaatsvindt: een snel zeldzaam wordende vorm van bosbeheer: waar het vroeger in grote delen van Nederland voorkwam, is actief hakhoutbeheer nu nog maar op weinig plekken te vinden.

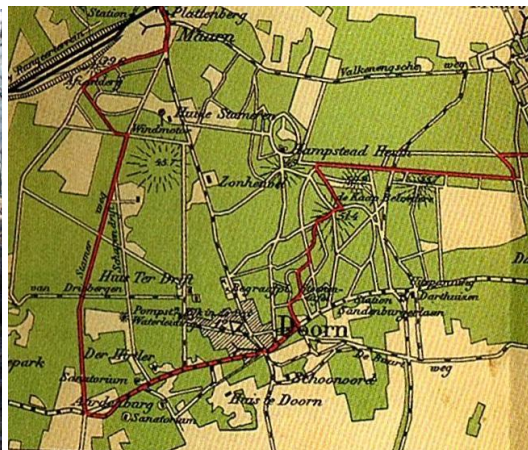
Sinds de tweede helft van de 19^e eeuw raken grote delen van het gebied bebost. Op verschillende plekken in de Kaapse Bossen herinneren oude bosvakken met opgaande beuken nog aan deze aanplant. Een enkel bosvak met oude dennen is ook nog tot de 19^e eeuw terug te leiden.

Grindkuilen

Op diverse plaatsen zijn kuilen te vinden die hoogstwaarschijnlijk samenhangen met grindwinning. Vele kuilen liggen in banen die door het gebied lopen. Dit zijn plekken waar Maas en Rijn grind uit de voorlaatste ijstijd dagzoomde (= aan de oppervlakte komen) en dus eenvoudig te winnen was. De grindkuilen in dit gebied zijn vrij klein. Deze kleine schaal valt zeker op vergeleken bij de grootschalige zandwinning in de nabijheid. Juist door de kleinschaligheid zijn deze grindgaten niet terug te vinden op historische topografische kaarten. Toch zullen de meeste van deze grindwinningen dateren uit de periode dat hier nog heide in gemeenschappelijk eigendom te vinden was. De ontginning zal handmatig zijn geweest, een contrast met grootschalige, machinale afgravingen elders op de Heuvelrug. Het grind werd gebruikt voor bijvoorbeeld verharding van wegen en erven.

Figuur 23 : Grindkuilen in de Kaapse Bossen

Figuur 24: Uitsnede ANWB wandelkaart A'dam-Arnhem (1914)

Oude wegen en karrensporen

Oude wegen en karrensporen herinneren in het gebied nog aan de tijd dat het gebied nog grotendeels heide was. In die tijd liepen vanuit de dorpen wegen richting de hei. De oude bosvakken waarlangs deze wegen liepen waren zogenaamde vee driften. Door wallen aan weerszijde werd de kudde uit het bos- of bouwland gehouden. Op diverse plekken zijn deze vee driften als van zuid naar noord lopende paden met wallen aan weerszijden nog herkenbaar.

Over de heide liepen ook enkele doorgaande paden dwars over de heuvelrug. Soms leidde de inslijting van deze paden tot verleggen van het pad, zodat bundels karrensporen door de eeuwen heen konden ontstaan. Op de open heide en in het mulle stuifzand hadden deze paden immers geen vaststaand verloop. Op enkele plekken zijn in het gebied nog bundels van deze karrensporen waarneembaar.

Akkerbouw

Op de kadasterkaart van 1832 zijn een tweetal akkers te vinden in de huidige terrein van Natuurmonumenten, maar die zijn op de kaart van rond 1850 al niet meer herkenbaar. Rond 1900 was in de Kaapse bossen geen akkerbouw meer te vinden. Met de komst van de buitenplaatsen kort hierna wordt ook een enkele boerderij gesticht. Een akker die bij deze fase van de ontwikkeling hoorde is als open plek nog herkenbaar in de Kaapse Bossen. De meeste akkerbouw vond meer zuidelijk op de flanken van de heuvelrug plaats. Toch was er in verschillende perioden van de geschiedenis akkerbouw te vinden in de huidige terreinen van Natuurmonumenten.

Toerisme en recreatie

Eind 19^e- begin 20^e eeuw al profiteerde Doorn als eerste van de kleinere heuvelrugdorpen van de toenemende stroom toeristenverkeer. De oudste wandelroute van de ANWB uit 1914, Te voet van Amsterdam naar Arnhem, 150 km in zes dagen loopt o.a. door de Kaapse Bossen en was bewegwijzerd met 700 bordjes en 4 stenen "oriënteertafels". De route is nog voor 80% aanwezig en via een app digitaal (anwb.nl/oudstewandelroute) beschikbaar.

Ook de eigenaren van de Kaapse Bossen spelen in op deze vroege toeristische ontwikkeling. De vroegere eigenaar van de Kaapse Bossen, de familie Van der Lee, ging eind 19^e eeuw toegang heffen voor een bezoek aan het bezit en voegde diverse attracties aan het terrein toe voor de –betalende– bezoeker. Elementen als de Doornse Kei, de Stenen Tafel (huidige molensteen geplaatst in 1931) en de Houten en IJzeren kaap zorgden voor het vermaak van de wandelaar.

Figuur 25 : Houten Kaap 1886-1906

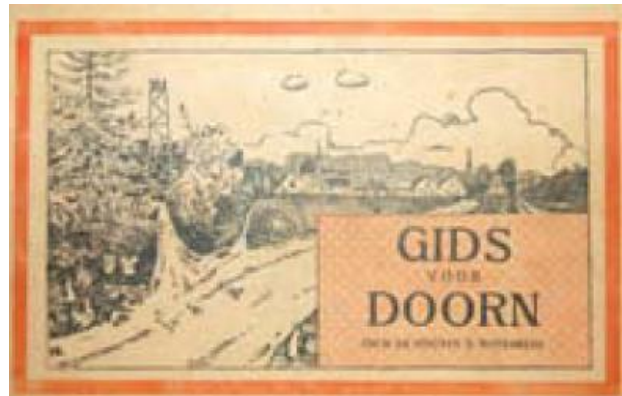
Figuur 26 : IJzeren Kaap 1930/1934

Figuur 27 : Huidige Kaap

Figuur 28 : Fundamenten Houten Kaap

Figuur 29 : Gids voor Doorn 1924 – 1925

In 1931 wordt het bekende chalet Helenaheuvel gebouwd op de heuvel genaamd St. Helena. De benaming chalet is een verwijzing naar de Zwitserse associatie van de Utrechtse Heuvelrug. De heuvels met naaldbossen en uitzichttorens met een on-Nederlands uitzicht zouden een Zwitsers gevoel op moeten wekken.

Figuur 30 : Helenaheuvel anno nu

Figuur 31 : Helenaheuvel in de jaren 30

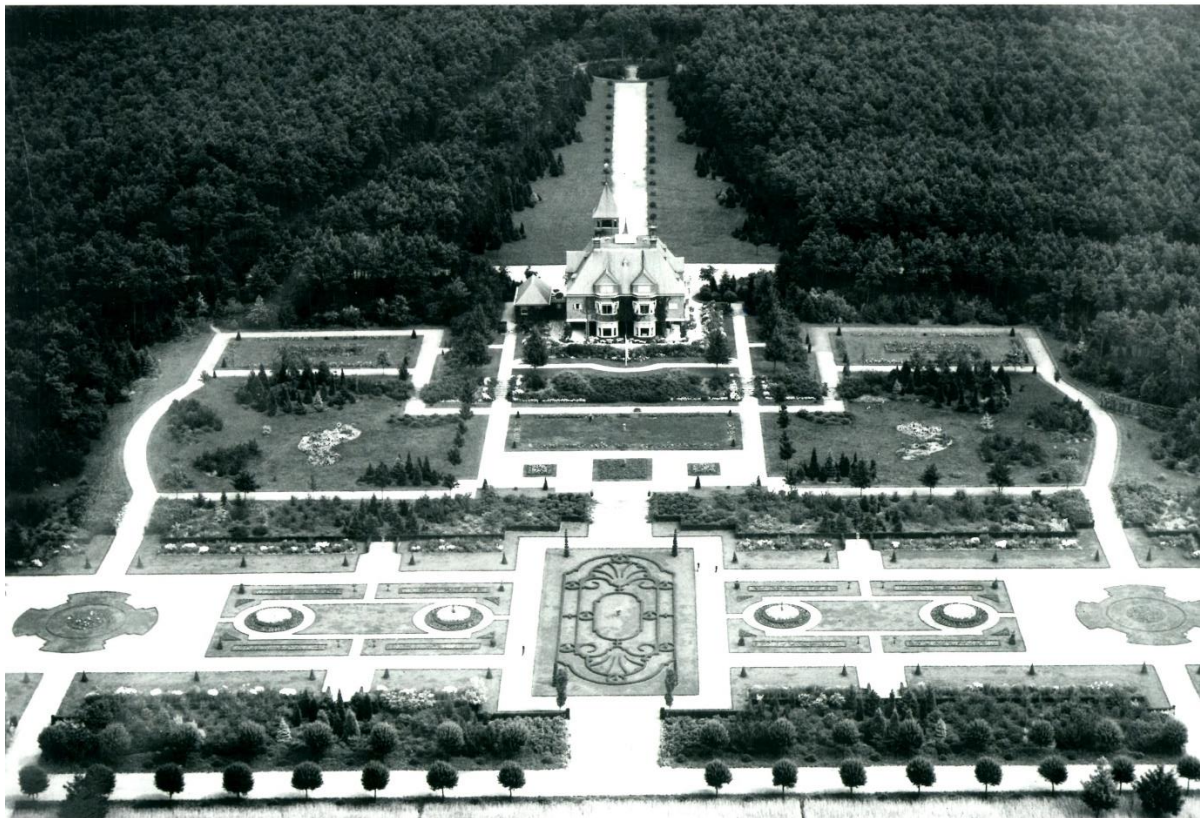
Landgoederen en buitenplaatsen

De Ruiterberg is in z'n geheel een rijksmonument van grote cultuurhistorische waarde. Ondanks dat het huidige huis van na de Tweede Wereldoorlog dateert, is het complex een gaaf voorbeeld van een vroeg 20^e -eeuws landgoed, karakteristiek voor de ontwikkeling van de Utrechtse Heuvelrug.

Tuinaanleg, lanen, bijgebouwen en zelfs grenspalen stammen nog uit deze periode

Het oude huis van de Ruiterberg is in de oorlog gebombardeerd: een serie bomkraters rondom de Ruiterberg herinnert hier nog aan. Bomkraters zijn hier herkenbaar aan hun meer regelmatige ronde vorm, veroorzaakt door de inslag, dit in tegenstelling tot de grindkuilen die vaak onregelmatig van vorm zijn.

De Ruiterberg

Figuur 32 : Het oorspronkelijke huis met tuin

Het landgoed De Ruiterberg ligt midden in de Kaapse Bossen. Op een van de toppen van de Heuvelrug, nabij de gemeente Maarn. Daar werd in 1916 ten oosten van de Maarsbergseweg begonnen met de aanleg van de laatste buitenplaats van Doorn: De Ruiterberg. De opdrachtgever was J. Wilmink. Voor de gebouwen vroeg hij de Utrechtse architect J.C. Wentinck, terwijl voor de tuinaanleg de tuinarchitect P.H. Watzes werd aangetrokken. In twee jaar tijd creëerde Watzes een omvangrijke geometrische tuin, met het nog te bouwen landhuis van Wentinck als middelpunt. Het terrein werd in plateaus ingedeeld waarbij het huis zich op het hoogste plateau bevond. Ten noorden van het huis werd een korte zichtas geprojecteerd die naar het hoogste punt van de Heuvelrug binnen de gemeente Doorn liep. Aan de zuidzijde bevonden zich plateaus met rechthoekige bloemperken en rozentuinen die een symmetrische indeling kenden. De geometrische tuin werd omzoomd met bossen waardoor het geheel een besloten karakter had. In 1917 werd met de bouw van het huis begonnen. Wentinck voorzag het huis van een uitkijktoren, van waaruit een wijds

uitzicht verkregen werd. Dit huis werd in de nadagen van de Tweede Wereldoorlog verwoest (zie hoofdstuk 2de Wereldoorlog)

Figuur 33 : De toegangspoort die gespaard bleef

Figuur 34 : Paaltje : Terreinafbakening Ruiterberg

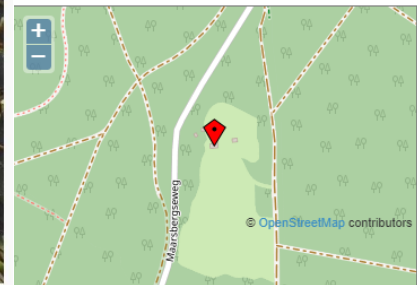
In 1950 werd op dezelfde plaats een nieuw landhuis gebouwd naar ontwerp van architect Sutherland. Na de oorlog is de tuin sterk in verval geraakt, doch wordt thans (vanaf 1999) gerestaureerd. De omgrenzing komt overeen met het oorspronkelijke terreinoppervlak gemarkeerd door vier natuurstenen hoekstenen met de inscriptie 'Ruiterberg'; de noordgrens volgt de gemeentegrens tussen Doorn en Maarn, de zuidgrens wordt bepaald door een wal waar een pad langs liep.

In structuur en deels in detail is het een gaaf bewaarde buitenplaats met historische tuin- en parkaanleg, een poortgebouw, een orangerie/ jachthuis en een ijskelder. Andere kenmerkende bouwwerken zijn de Stenen Tafel, het theehuis Helenaheuvel, de Doornse Kei en een uitzichttoren op de Doornse Kaap (vroeger stond hier een koepel/theehuis).

Figuur 35: Het nieuwe huis van na de oorlog

Villa Hoog Zand

Figuur 36 : Villa Hoog Zand, Maarsbergseweg3, Bouwjaar: 1939, Architect: Gerrit Rietveld

Figuur 37: locatie op de kaart

Inleiding

De villa aan de Maarsbergseweg 3 werd door Gerrit Th. Rietveld in 1939 ontworpen als zomerhuis, maar is thans als permanente woning in gebruik. De villa ligt tegen de zuidelijk helling van de heuvelrug. De opdrachtgever was Murk Lels die Rietveld min of meer dwong het platte dak ter zijde te schuiven en in plaats daarvan het huis van een tentdak te voorzien. Rietveld heeft weliswaar het verzoek van zijn opdrachtgever gehonoreerd, maar hij ontwierp een teruggelegen tentdak met een zo laag mogelijke dakhelling, waardoor deze zoveel mogelijk uit het zicht bleef. De villa is één van Rietveld's laatste vooroorlogse ontwerpen.

Omschrijving

Een op enige afstand van de weg gelegen vrijstaande VILLA van twee bouwlagen in functionalistische stijl, deels onderkelderd op vrijwel rechthoekige plattegrond onder een laag met leien in maasdekking gedekt tentdak. De bakgoot heeft een brede overstek. De bakstenen gevels zijn wit bepleisterd en voorzien van stalen kozijnen. De vensters zijn veelal voorzien van draai- en klapramen. De voor- of zuidgevel is in de eerste bouwlaag nagenoeg over de volle breedte door middel van vensters opengewerkt. Rechts is in de gevel een samengestelde venster gezet, waarvoor zich een terras bevindt dat gedeeltelijk door een balkon overdekt wordt. Links springt de gevel naar voren. Het eerder genoemde balkon in de tweede bouwlaag is van een ijzeren hek voorzien en steekt aan de rechterzijde ongeveer een meter buiten de gevelwand uit. De tweede bouwlaag heeft over de gehele breedte van de gevel een glaswand die is onderverdeeld in negen ramen. De achtergevel heeft een meer gesloten karakter en wordt gedeeltelijk door een lager plat dak afgesloten. Links in de gevel bevindt zich een inpandige portiek, waarin de hoofdingang tot de woning geplaatst is. De portiek, die aan deze zijde en aan de oostzijde is opengewerkt, kan via een gemetselde, gebogen buitentrapp vanaf de oostgevel worden bereikt. De rechterzijgevel (oosten) bestaat uit drie bouwlagen doordat ten behoeve voor de garage- en kelderingang de grond gedeeltelijke is weggegraven. De kelderverdieping heeft twee garagedeuren, waarvan het linker iets breder is. Tegen de rechterhoek is de eerder genoemde buitentrapp gezet die naar de portiek leidt. De gevel boven het souterrain kenmerkt zich door onregelmatige vensterplaatsing. De linkerzijgevel is op twee vensters na geheel blind. De plattegrond is, op kleine wijzigingen in het souterrain na, oorspronkelijk en is

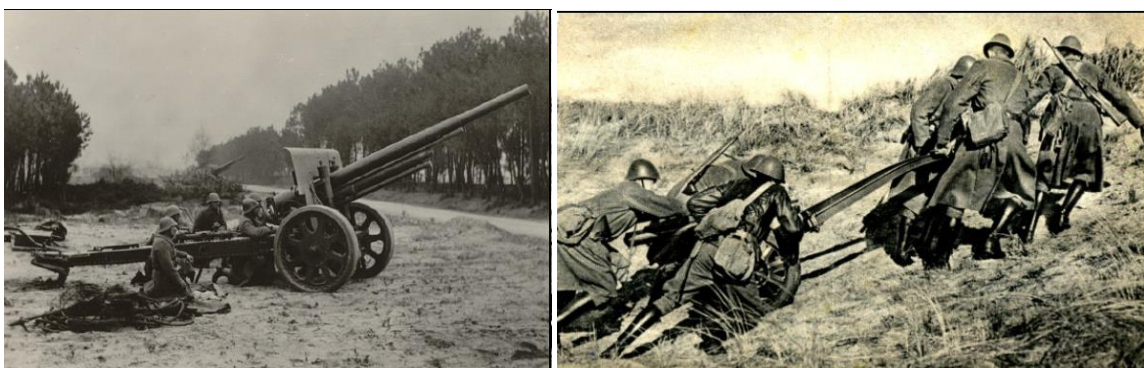
volgens de functionalistische principes ingedeeld en staat in relatie met de openheid van de gevels. De ruimten die meer licht nodig hebben, zoals de woonkamer en slaapkamers bevinden zich aan de zuidzijde. De vestibule, keuken, badkamer, toilet en de slaapkamer voor de dienstbode bevinden zich aan de andere zijden. Kenmerkend zijn ook de tussenverdiepingen, waardoor de diverse ruimten zich op verschillende niveaus bevinden. Op het laagste niveau bevinden zich de vestibule, de keuken en het toilet. De ruimte een halve niveau hoger wordt nagenoeg geheel door een T-vormige woonkamer met een verlaagde zithoek in beslag genomen. Weer een halve niveau hoger is de slaapkamer voor de dienstbode te vinden. Tot slot de hoogste verdieping waar zich drie slaapkamers, een toilet en een badkamer bevinden. De keuken beschikt over nog een originele inbouw keukenkast met doorgeefluik naar de woonkamer. De drie kleine slaapkamers beschikken over een in een lage kast met ingebouwde wasbak die doormiddel van een houten afdekplaat geheel weggewerkt kan worden. Genoemde elementen zijn ontworpen door Rietveld. De villa bevindt zich op het noordelijke deel van een omvangrijk, overwegend met heide begroeid perceel. De openheid van het terrein aan de zuidzijde is in relatie met het huis van grote waarde. De openheid zorgt voor en zo groot mogelijke lichtinval. Het huis is via een oprijlaan aan de oostzijde te bereiken. Waardering De villa is van grote architectuurhistorische waarde als gaaf voorbeeld van de functionalistische bouwstijl uit de periode 1920-1940 en als onderdeel in het oeuvre van Gerrit Th. Rietveld, alsmede van waarde vanwege de oorspronkelijke functie als zomerhuis. Van ensemblewaarde in relatie met de omgeving.

Een verdere ontsluiting van de Lustwaranda oostwaarts vond plaats na de aanleg van de tramlijn Utrecht-Doorn in 1883, na vijf jaar door getrokken naar Rhenen. Na de grote crisis (1928) was het gebeurd met de bouwwoede aan de Lustwaranda, resteerden de productiebossen en werd de ene na de andere buitenplaats verkaveld tot villa- en middenstandswijk.

De 2de Wereldoorlog

De executie van Sergeant Chris Meijer op de schietbaan in de Kaapse Bossen

In mei 1940 was sergeant Meijer commandant van twee stukken pantserafweergeschut van de 19de compagnie pantserafweergeschut (PAG). Na de Duitse inval op 10 mei 1940 had Meijer met zijn sectie stelling genomen in de zogeheten "*stoplijn*": de achterste verdedigingsstrook van het front. In dit geval betrof dit de Grebbelinie, waar in de meidagen van 1940 de opmars van het Duitse leger meerdere dagen werd tegengehouden door Nederlandse troepen op en rond de Grebbeberg bij Rhenen. In de ochtend van 11 mei, bij het uitbreken van de Slag om de Grebbeberg, bevond Meijer zich bij het zuidelijkste stuk toen dat onder een storend Duits artillerievuur kwam te liggen. Hoewel dit storende vuur nauwelijks schade aanrichtte, werden Meijer en zijn manschappen erg onrustig.

Figuur 38 en 39: Nederlandse militairen bij de Grebbeberg mei 1940

Omdat de Duitsers op dat moment zelfs nog niet door de voorposten van de Grebbelinie gebroken waren, lieten zich op de positie van Meijer nog geen pantserwagens zien. Meijer beschikte met zijn sectie slechts over pantserbrekende munitie en niet over brisantgranaten. Dit munitierantsoen

maakte zijn wapen voor infanteriebestrijding ongeschikt. Hierdoor kon Meijer niets uitrusten met zijn pantserafweergeschut, waardoor bij hem het idee ontstond dat zijn inzet ter plaatse niet zinvol was. Nadat ook de verbinding met zijn tactisch commandant was uitgevallen, besloot hij om rond 11.00 uur zich met het stuk waar hij zich op dat moment bij bevond terug te trekken. Het andere stuk van zijn sectie liet hij, inclusief bemanning en zonder hen in te lichten (ondanks dat hij vlak langs hen reed), achter in hun stelling. In plaats van zich te melden bij de dichtstbijzijnde hogere eenheid besloot hij verder westwaarts te trekken met het idee ergens in de Vesting Holland de strijd voort te kunnen zetten. Vijftig kilometer verderop, bij Loenen aan de Vecht, werd hij aangehouden door de plaatselijke veldwachter, die Meijer en zijn sectie overdroeg aan de militairen in de kazerne bij Nieuwersluis. Al op 12 mei werd hij voor een krijgsraad te velde gebracht om te worden berecht. Deze krijgsraad was in alle haast gevormd om wat men tegenwoordig zou noemen 'snelrecht' te spreken over muitende en anderszins (vermeend) laakbaar handelende militairen binnen het IIe Legerkorps.

Figuur 40: Sergeant Chris Meijer

Figuur 41: generaal-majoor Harberts

Op 11 mei was de hogere legerleiding volkomen verrast door de onverwachte val van de voorpostenstrook bij de Grebbeberg. Inlichtingen wezen erop dat er slechts verkennende Duitse formaties tegenover de Grebbelinie waren. In werkelijkheid waren reeds twee Waffen SS stoottroep bataljons en twee afdelingen artillerie in de vroege ochtend van 11 mei gereed geweest voor actie. Aan Nederlandse kant meende men dat de ca. 500 man in de voorpostenstrook voor deze Duitse verkenners op de loop waren gegaan. De commandant van het IIe legerkorps, generaal-majoor Harberts, had, op basis van door hem veronderstelde grote lafheid onder Nederlandse militairen bij de gevechten rond de Grebbeberg, de door hem samengestelde krijgsraad bij installatie medegedeeld niets anders dan een doodvonnis te verwachten. Vooraf liet hij een aantal stafleden een voorselectie maken van zware gevallen van desertie, zodat de krijgsraad vrijwel zeker tot een veroordeling zou komen. Het dossier van de sergeant Chris Meijer leek zo'n harde zaak. De generaal wilde op deze wijze een "afschrikkend voorbeeld" stellen om de Nederlandse militairen tot standvastiger vechten aan te zetten.

De krijgsraad te velde kwam na drie kwartier tot een oordeel: Meijer werd ter dood veroordeeld. Nog dezelfde dag, om drie uur 's middags, werd Chris Meijer op 22-jarige leeftijd op de voormalige schietbaan in de Kaapse Bossen bij Doorn door een vuurpeloton doodgeschoten.

Een omstreden zaak waarbij in de loop der jaren verschillende pogingen zijn ondernomen om Meijer te rehabiliteren en zijn naam weer toe te voegen aan het monument voor de gevallen in Rheden, Meijers woonplaats. Tot op de dag van vandaag tevergeefs.

De luchtaanval op de Ruiterberg, 29 januari 1945

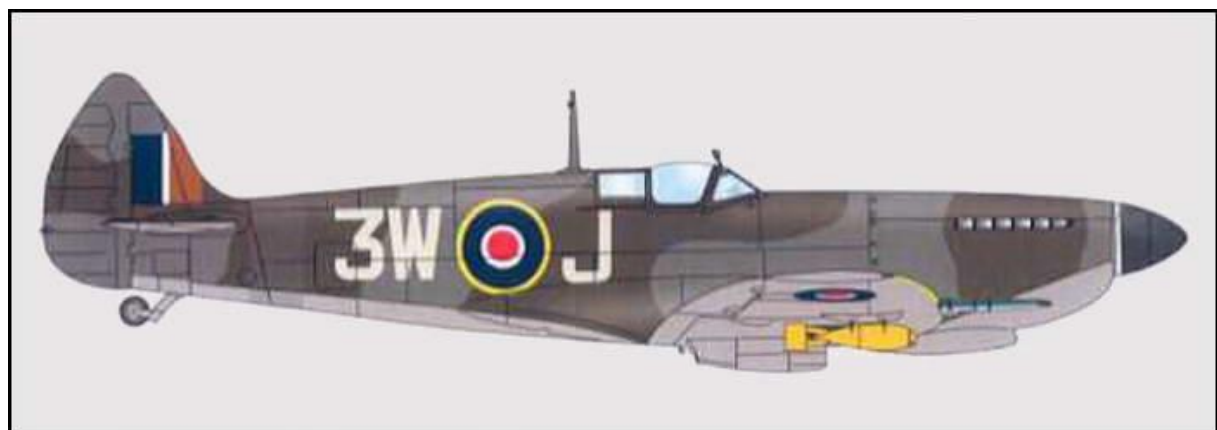

Studiegroep Luchtoorlog 1939 - 1945

Antal records: 1

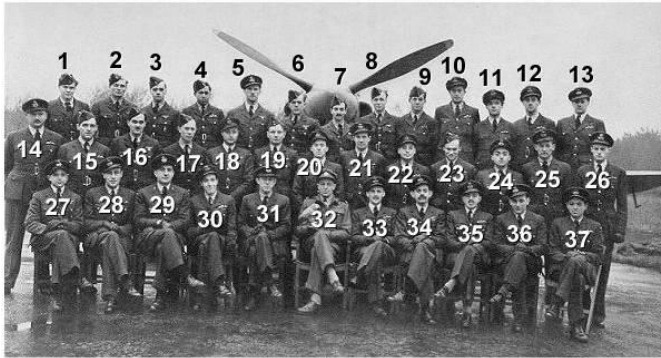
SGLO	Day / Night	Time	Location	Aircraft	Mk	Serial	Unit	Mil Rank	Ini	Name
TS171	28 Jan 45	1555	Crashed 300 m ne of 'De Ruiterbeg' estate near Doorn	Spitfire	LF.IX	RK840	322 Sqdn	F/Sgt.	C.	Kooy

Figuur 42 : De gegevens over de neergestorte Spitfire uit het register

De aanval op de opleidingsschool voor saboteurs in Huize De Ruiterberg bij Doorn, werd uitgevoerd door No 322 Squadron, samen met de Spitfires van No 66 Squadron ook van 132 Wing en gestationeerd op Woensdrecht. De school werd gevonden en de aanval laagvliegend uitgevoerd, waarbij de gehele voorgevel brandend instortte en ook de noordwesthoek van het gebouw zwaar werd beschadigd. Een verkenning toonde later aan dat het hele gebouw was verwoest. De enige Spitfire (RK 840 '3W-M') die deze dag verloren ging was van No 322 Squadron, met F/S. Kooy als piloot. Hij stortte neer bij de aanval op De Ruiterberg, vermoedelijk ten gevolge van een bom, die voortijdig, vlak voor hem explodeerde, want luchtafweer was er niet. Jammer genoeg verloor Kooy het leven.

Figuur 43: Spitfire Mk XVI van het 322 Squadron.

Figuur 44: Squadron 322, nr. 2 : Sgt. Kooy

Figuur 45: Bomkrater achter de Ruitenbergt

Sergeant Kooy is op 30 januari 1945 (tijdelijk) begraven op de Algemene begraafplaats van Doorn als 'onbekend' maar na de oorlog onder zijn naam herbegraven op de Erebegraafplaats op de Grebbergen bij Rhenen (rij nr. 9, rechts, het 1ste graf).

Opbergplaatsen voor wapens

Op het vervoeren en het verbergen van wapens stond de doodstraf. Opbergen bij particulieren was dus erg gevaarlijk. Begraven in het bos was veilig maar had als nadeel dat ze dan niet altijd bij de hand waren. Toch werd deze methode in Doorn gebruikt. De wapens werden verborgen aan de linkerkant van de weg van Doorn naar Leersum in de Kaapse Bossen, even voor de Sandenburgerweg. Ongeveer 50m het bos in was een gat van drie bij vier meter met een hoogte van 1,60 meter gegraven. Daarin werden de stenguns en handgranaten (gedemonteerd) opgeborgen. Er gingen takken en bladeren overheen. Handwapen gingen mee naar huis.

Doornse BS'ers vangen een koe

De Doornse ploeg had geen put, waar men in kon verblijven. Wel hadden ze in de Kaapse Bossen een wapendepot gemaakt. Vanuit deze plek in het bos vonden ook 's nachts verkeersobservaties plaats in de periodes dat er druk militair verkeer was. Op een nacht in december 1944 waren Ton Boekhout, Kees van Donselaar, Jan van der Gaag en Wout Verbeek aan de rand van het bos bezig met een verkeersobservatie. Tot hun verbazing zagen ze enkele Duitsers een kudde koeien voortdrijven. Een koe dwaalde iets af. De jongens zagen kans haar te isoleren en het bos in te drijven. Het was een ongekende buit. Het vlees werd later uitgedeeld aan zieken, ouderen en mensen die veel onderduikers hadden.

Auto's in het bos

Figuur 46 en 47: Twee in de Kaapse Bossen verborgen auto's worden na de oorlog weer opgegraven.

Drama op Bevrijdingsdag

Op 5 mei kwam de BS (Binnenlandse Strijdkrachten) overal in Nederland uit hun schuilplaatsen tevoorschijn, zo ook in Leersum om plannen te maken en uit voeren om de machtsoverdracht zo goed mogelijk te gaan regelen. Maar niet alle Duitsers waren al op de hoogte van de overgave of wilden de berichten daarover niet geloven, met name de meest fanatieke onderdelen – Duitse en Nederlandse SS'ers - wilden de wapens niet neerleggen en zich overgeven aan de BS. Dit leidde tot een gevaarlijke en onoverzichtelijke situatie. Aan het eind van de dag werd een groep Leersummers uit het dorp weggeleid richting Doorn met de bedoeling hen als represaille allen dood te schieten. *Om half vijf was de groep bijna bij 'Het wapen van Sandenburg' Daar reden hen twee Duitse auto's achterop, die stopten. In een van de auto's bleek Blaskowitz, die in Wageningen de capitulatievoorwaarden gehoord had, te zitten. Hij wilde weten wat er aan de hand was. Toe hij hoorde dat deze burgers in het bos bij Sandenburg gefusilleerd zouden worden, werd dit door hem verboden. Ze mochten terug naar huis. Doodmoe en uitgeput kwamen de gearresteerde burgers aan het eind van de middag weer thuis. SS'ers zwierven daarna nog dagenlang door de bossen.*

De Zwarte Ruiter

In Doorn woonde 30 jaar lang de schrijver Simon Vestdijk. Hij schreef in 1940 zijn beroemde roman de Zwarte Ruiter op de zolderkamer van het poortgebouw van de Ruitenberg waar vandaan hij toen nog de vijf-sprong kon zien waar de Zwarte Ruiter passeerde....

Figuur 48: Simon Vestdijk:1898 Harlingen/1971 Utrecht

Figuur 49 :zijn huis in Doorn

“In de 14^e eeuw werd Ruitenstein (de verzonnen naam voor de Ruitenbergh en een nooit bestaande hofstede) bewoond door een zekeren Willem van Haersaete, - die volgens den folklorist vier dingen beteekenen kon: “Hazenburcht”(vergelijk het Engelsche “hare”) een verbastering van “Havezate”, “een kasteel op hoogen heidegrond gelegen”, en een verbastering van “haardstede”. Volgens de overlevering had deze Willem zijn eenige dochter, die toch al een slecht leven bij hem had, in een wilden nacht aan vrienden verdubbeld. De vrienden maakten zich terstond op om zich, zoo niet onder het oog, dan toch onder zijn dak, aan haar eer te vergripen. De meest geleerden zijn het over eens dat Willem van Haerstaete dronken was, toen dit stond te gebeuren; maar zooveel is zeker, dat hij, wellicht door goddelijke inspiratie bezocht, tot inkeer kwam, zijn dochter uit de handen der belagers trachtte te redden, en toen dat mislukte, het kasteel in brand stak. Terwijl de ridders en het meisje naar buiten vluchtten, haastte Willem van Haersaete zich naar de stal, sprong op een paard en slaagde erin zijn dochter voor zich op het zadel te nemen. Inmiddels hadden zijn vrienden, dorstend naar wraak, de brug opgehaald. Misschien was het hem toch nog gelukt in de duisternis te ontkomen en het meisje te redden, wanneer hij dadelijk met haar in de slotgracht gesprongen was, zonder paard of met paard; maar hij aarzelde te lang; het meisje werd van het zadel getrokken; toen pas waagde hij den sprong en bereikte den overkant. De dochter rukte zich los, snelde het kasteel binnen en vond den dood in de vlammen. Wat er van den vader geworden is, weet men niet, voorzoover weten in zulk een materie eenig gewicht in de schaal legt; maar de volksmond wil, dat zijn geest, zwart van het roet van den brand, sindsdien door de bosschen zwerft...”

Figuur 50: Mieke v/d Hoeven(1938-2018) & Simon Vestdijk in 1965.

Figuur 51: Standbeeld in Doorn

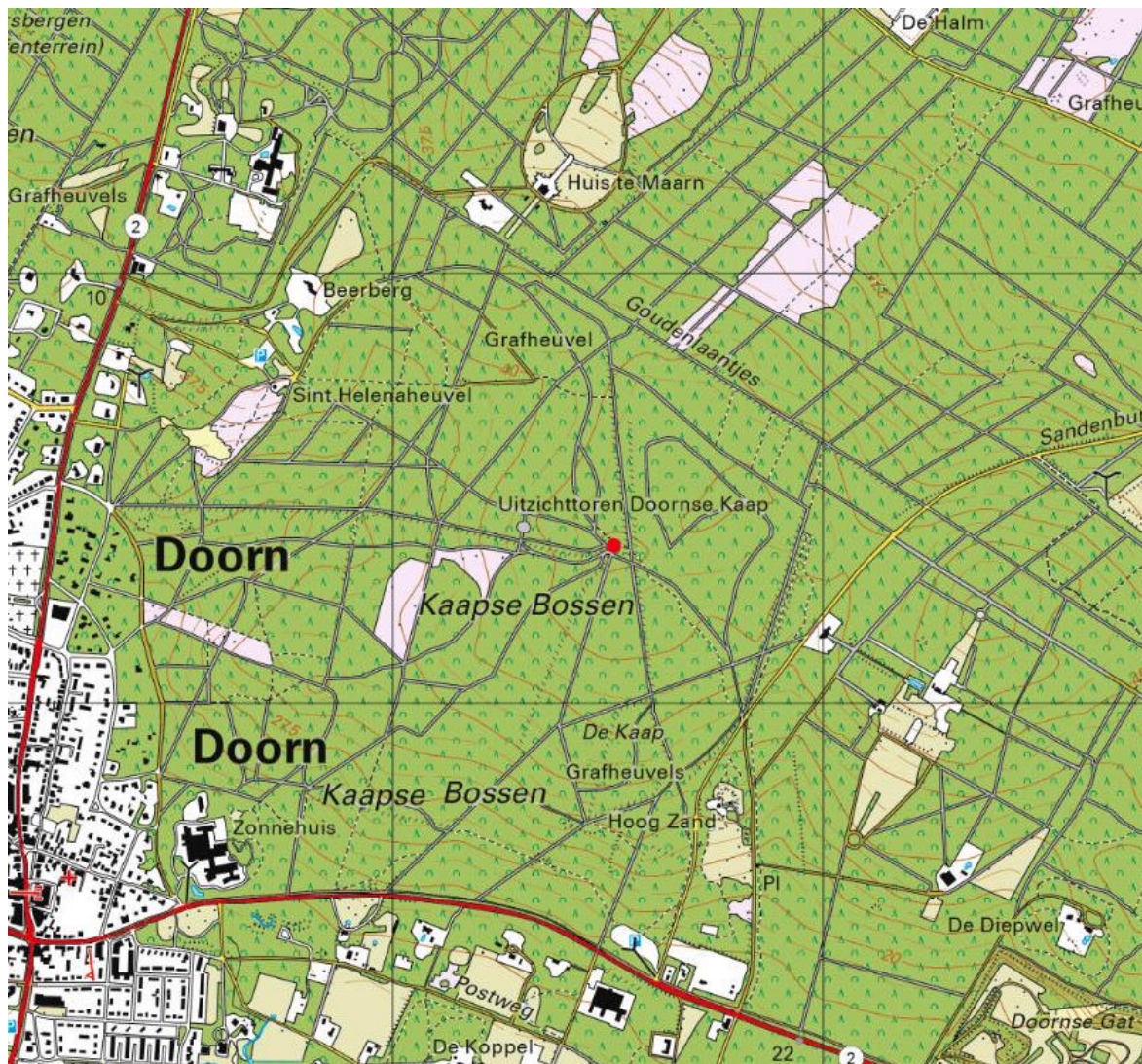
Saillant detail: *De 2^e vrouw van Simon (getrouwd in 1965, 2 kinderen), Mieke Vestdijk-van der Hoeven, die onlangs is overleden, heeft altijd ontkend dat Simon daadwerkelijk in het poortgebouw heeft geloged en daar dus de novelle heeft geschreven.*

Het heden

Anno 2019 is het streven er op gericht om tot een meer naar natuurlijk bos te komen. Natuurmonumenten werkt al 25 jaar aan meer natuurlijke variatie in de Kaapse Bossen. Het oorspronkelijke productiebos wordt langzaam omgevormd tot een natuurlijk bos. Zo'n bos heeft open plekken en bomen van verschillende soorten en leeftijden door elkaar heen. Het is daarmee aantrekkelijk voor meer soorten planten en dieren. Ook wordt er gewerkt aan ecologische verbindingen, zoals een ecoduct of heideverbinding. Gunstig voor veel dieren die zich kunnen verplaatsen en zo meer leefruimte krijgen. De variatie blijft daarnaast in tact dankzij onderhoud van het eikenhakhout, de lanen en heideveldjes. En..... een prachtig natuurgebied met een rijke geschiedenis voor mooie wandelingen.

Figuur 52 : De Kaapse Bossen op z'n mooist!

Figuur 53: Plattegrond met de belangrijkste wandelpaden en een aantal 'landmarks'.

Natuurmonumenten verzorgt wandelingen in het gebied:

<https://www.natuurmonumenten.nl/natuurgebieden/kaapse-bossen/tip/groepsexcursie-kaapse-bossen-wandelen-met-de-boswachter>

U kunt natuurlijk ook op eigen gelegenheid het gebied intrekken al of niet met behulp van uitgezette wandelingen:

<https://www.natuurmonumenten.nl/natuurgebieden/kaapse-bossen/route/wandelroute-hoogtepunten-kaapse-bossen-doorn>

Achtergrond

Dit artikel over de Kaapse Bossen is ontstaan naar aanleiding van de excursie “De archeologische en historische geheimen van de Kaapse Bossen”, waarmee in het najaar van 2018 gestart is. Een gezamenlijk initiatief van de Vereniging Natuurmonumenten locatie Kaapse Bossen, de Archeologische Dienst van de Gemeente Heuvelrug en de Historische Kring tussen Rijn en Lek. Met speciale dank aan de meedenkers/-lezers: Rien Thomassen, Paul Goudswaard, Johan Leidekker, Annemarie Lutzen, Norma Mulder, Ad van Bommel en Vera van der Leije.

Frits van der Leije, Wijk bij Duurstede, november 2019, fvanderleije@gmail.com

Noten

- 1) Natuurmonumenten, afdeling Natuur en Landschap , Michiel Purmer (tekst en foto's) Steven van der Veen en Jos Schouten (inventarisatie), April 2012
- 2) Opstandbeschrijving "Kaapse Bossen", 1953. Aanwezig in bibliotheek Natuurmonumenten
- 3) Van bunker tot boswal advies cultuurhistorie Nationaal Park Utrechtse Heuvelrug (Kaapse Bossen)
- 4) De ontwikkeling en biodiversiteit van eikenhakhout, De Vlinderstichting, 2011
- 5) De Utrechtse Heuvelrug, de Stichtse Lustwarande, buitens in het groen. Catharina L. van Groningen, Rijksdienst voor de monumentenzorg 1999.
- 6) Beleidskader voor historische landgoederen en buitenplaatsen, Gem. Heuvelrug, 2012
- 7) Kastelen in oorlogstijd, scriptie Mariëtte Bakker, 21 augustus 2010
- 8) Over historische wegen: varen, rijden en sporen door de provincie Utrecht, Roland Blijdenstein en Kees Volkers, 2018.
- 9) Een schitterend panorama. Uitzichtpunten op de Heuvelrug. Prov. Utrecht 2009
- 10) Oude Boskernen - Nieuw beheer. Algemeen beheer voor oude boskernen op de Utrechtse Heuvelrug.
- 11) Utrechtse Heuvelrug, dwaalspoor onder de groen deken, Provincie Utrecht, Tastbare Tijd 2.0
- 12) Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, deel 3, Dr. L. de Jong.
- 13) De zaak van sergeant Meijer, J.F.A de Boer, journalist bij het Parool
- 14) Vechten voor vrijheid, Oorlog en Verzet op de Utrechtse Heuvelrug, Loek Caspers, 2008.
- 15) Bombardement Ruitenbergh, Peter Strijland.
- 16) 322 Squadron, Cornelis (Kees) Kooij, Peter Strijland
- 17) https://nl.wikipedia.org/wiki/Kaapse_Bossen
- 18) <http://rijksmonumenten.nl/monument/513948/de-ruiterberg:-jachthuis/doorn/>
- 19) <http://rijksmonumenten.nl/monumenten/woonhuis/doorn/>
- 20) <https://www.stiwotforum.nl/viewtopic.php?p=184326>
- 21) http://www.rhczuudoostutrecht.com/PDF/NT00267_810.pdf
- 22) <http://www.strijdbewijs.nl/birds/spitfire/sp40.jpg>
- 23) <https://www.digibron.nl/search/detail/012dfca6ee01a20ebb47b1a2/de-executie-van-chris-meijer>
- 24) https://nl.wikipedia.org/wiki/Chris_Meijer
- 25) <https://redactie.natuurmonumenten.nl/sites/default/files/33675.pdf>
- 26) <https://www.topotijdreis.nl/>
- 27) http://www.aardkundigewaarden.nl/zwerfsteneneiland/detailpagina.php?tuin_ID=169
- 28) <http://www.geologievannederland.nl/landschap/landschapsvormen/stuwwal>
- 29) https://www.geo.vu.nl/~huik/ijstijd.html#Wat_zijn_ijstijden
- 30) <http://www.geopark-heuvelrug.nl/home/beleef-het-geopark/deelgebieden/>
- 31) https://nl.wikipedia.org/wiki/Tramlijn_Amersfoort_-_Arnhem
- 32) <http://www.usine-utrecht.nl/nederlandse-buurtspoorweg-maatschappij-lijn-utrecht-rhenen-arnhem/>
- 33) <https://www.natuurmonumenten.nl/natuurgebieden/kaapse-bossen>

** De kaart van de Via Regia op pagina heeft twee fouten: mail gestuurd naar uitgever (10/12/2018)

- 1) Amerongen en Leersum zijn verwisseld
- 2) Tussen Leersum en Doorn : volgt de huidige N225 de boven weg en niet de beneden weg, de huidige Postweg.

Antwoord: helaas klopt uw reactie, de fouten zullen in een volgende uitgave worden gecorrigeerd.

FvdL - WbD – 22/11/2019 – versie 5.0 Def.